

скоты пояющи, а сама не вмялящися, такожь и славны господарь и множество царей отпускает на орду, а в него большало царей навчено», «Яко жь бо от моря множество вод исходящи» (59), — выказана вера летапісца ў магутнасць Вітаўта.

Абагульненая біяграфія гэтага князя нясе на сабе дадатковую нагрузку — адназначнасць за лёс Вялікага княства Літоўскага. У значнай ступені характар Вітаўта трагедычны, а такі характар валодае ўзвышанымі рысамі і адлюстроўвае асобныя істотныя бакі ідэалаў аўтара. Цікава адзначыць, што ў летапісе апісанне падзей 1430 года (аб падрыхтоўцы да няўдалай каранавіцы Вітаўта, аб яго смерці і «Пахвала») падаецца пасля ўрыўка з «Аповесці мінулых гадоў»: «Река Днепр течет у море Понешьскои, и Днепр течет из Оковского лѣса и потече на полудень. А Двина ис того жь лѣса течет на польнощъ, и вниде во море Варяжское. И Волга течетъ исъ того же лѣса и потечетъ на востокъ...» (57). У сімвалічным апісанні рускіх рэк, якія вытрымалі набегі полаўцаў, татара-мангольскае нашествіе, але не страцілі сваёй прыгажосці і вялікасці, — вера летапісца ў перамогу палітыкі Вітаўта, у будучае Вялікага княства Літоўскага. Выражаючы грамадзянскія і дзяржаўныя ідэі, аўтар выкарыстоўвае і ўстойлівыя метафары біблейска-візантыйскай літаратуры, дзе рака прыпадабляецца вучэнню Хрыста, «источнику воды, текущему в живот вечный, источнику, пьющий из которого не вжаждется во веки»⁶.

Поспехі і няўдачы многім воінскім паходам літоўскіх князёў, як і паходам кіеўскіх у «Аповесці мінулых гадоў», паходу Ігара супроць полаўцаў прадвешчаюць знаменні: Альгерду (1370), Радзіславу Альгердавічу (1402), Канстанціну Дзмітрыевічу (1407). Прычым адны знаменні ўзыходзяць да народнай сімволікі — «солнце криваво», «серб на небеси», «звезда велика аки копѣинымъ образомъ явльшеся», «столпы», другія — да біблейска-візантыйскай сімволікі: «Бысть знамение на Порѣхъ: иде кров от иконы святых Богородицы» (54). Уключаны ў беларускі летапіс і чуды, узятыя як з кніжных крыніц, так і мясцовых паданняў: прывід Пелгусія напярэдадні бітвы (1240), цуд «от иконы святых Богородицы в Колочи» (55).

У той жа час у беларуска-літоўскім помніку страчваецца старажытна-руская цырыманіяльнасць, адсутнічаюць доўгія прамовы, малітвы і плачы. Традыцыйны плач па Вісілку Касценцінавічу перадаецца летапісцам вельмі сцісла. Матыў смутку ўзмацняе вобразнае параўнанне: «И бѣ плачь великъ во всемъ городе, рыдание невтолимо, и жалосныя слѣзы изливани быша, яко вода много безмѣрна» (42). Разам з тым у адносінах Кейстута і Альгерда, безумоўна, адчуваюцца адгалоскі старажытнаруускай цырыманіяльнасці, сцвярджанне ідэі родавага старшынства: «И князь великий князь Кестути рече брату своему, великому князю Олигрду: «Тобѣ подабаеъ княземъ великимъ быти во Вилнѣ; ты стареши братъ, а я с тобою заодно живу» (61). Гэта цырыманіяльнасць назіраецца і ў апісанні пахавання Скіргайлы.

Такім чынам, нават асобныя назіранні над беларуса-літоўскім летапісам 1446 года яскрава паказваюць, якой трывалай апорай для яе аўтараў была літаратура Кіеўскай Русі і пазнейшага маскоўскага летапісання.

¹ Гл.: Полное собрание русских летописей. М., 1980. Т. 35. Далее цитаты з гэтага выдання прыводзяцца ў тэксе артыкула з указаннем старонак.

² Гл.: Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV—XVI вв. М.; Л., 1938.

³ Гл.: Чамярыцкі В. А. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Мінск, 1969. С. 76.

⁴ Повесть временных лет // Памятники литературы Древней Руси XII века. М., 1978. С. 189.

⁵ Еремин И. П. Литературное наследие Кирилла Туровского // Труды отдела древнерусской литературы. М.; Л., 1958. Т. 15. С. 331.

⁶ Адрианова-Перетц В. П. Очерки поэтического стиля Древней Руси. М.; Л., 1947. С. 51.

В. Ф. ШАЛЬКЕВІЧ

МІКАЛАЙ ДАБРАЛЮБАЎ І БЕЛАРУСЬ

М. А. Дабралюбаў змагаўся не толькі супраць сацыяльнага, але і нацыянальнага прыгнёту. Ён мужна падтрымліваў нацыянальна-вызваленчы рух прыгнечаных царызмам народаў, у прыватнасці беларускага народа.

бачыў у ім вернага саюзніка ў барацьбе з самадзяржаўем. Гэтую праблему ён разглядае ў апублікаваным у 9 нумары «Современника» за 1860 год артыкуле «Рысы для характарыстыкі рускага прастанароддзя». Спынімся на гістарычных умовах і абставінах напісання гэтай работы.

У маі 1860 года па настаянню М. Чарнышэўскага і М. Някрасава Дабралюбаў выехаў за мяжу для лячэння. Больш года ён жыў у Германіі, Швейцарыі, Францыі, нарэшце, у Італіі, дзе ў той час набіраў моц нацыянальна-вызваленчы рух пад кіраўніцтвам Гарыбальдзі. Тыя падзеі захапілі М. Дабралюбава. У прысланай з-за мяжы серыі артыкулаў, у прыватнасці, «Рысах для характарыстыкі рускага прастанароддзя», ён дае сваім чытачам зразумець, што калі вякамі запрыгонены і забіты народ неапалітанскага каралеўства змог паўстаць супраць сваіх прыгнятальнікаў, то можна спадзявацца, што і народы Расіі, у тым ліку і беларусы, здолеюць стаць на шлях масавай рэвалюцыйнай барацьбы.

На чым засноўваўся гэты вывад М. Дабралюбава? Перш за ўсё на добрым веданні рэвалюцыйнага руху Расіі, дзейнасці канспіратыўных рэвалюцыйных арганізацый Пецярбурга, з якімі ён устанавіў сувязі яшчэ да паездкі за мяжу. Так, у снежні 1858 года, запрашаючы ў Пецярбург свайго сябра І. Бардзюгова, Дабралюбаў пісаў яму: «Я б табе цэлую калекцыю харошых афіцэраў паказаў».

Растлумачэнне гэтых слоў знаходзім у «Матэрыялах для біяграфіі Н. А. Добролюбова, собранных в 1861—1862 годах». «Гэта былі, — пісаў у кнізе М. Чарнышэўскі, — два гурткі: адзін складаўся з лепшых афіцэраў (слухачоў) Ваеннай Акадэміі, другі — з лепшых прафесараў яе. Мікалай Аляксандравіч быў блізім сябрам некаторых цудоўнейшых людзей або двух гурткоў»¹. Правату М. Чарнышэўскага пацвярджаюць і пісьмы самога М. Дабралюбава. У адным з іх вясною 1859 года ён паведамляе пра сваю блізкасць да афіцэраў Ваеннай Акадэміі і, у прыватнасці, да афіцэраў-палякаў: «Нядаўна пазнаёміўся з некалькімі афіцэрамі Ваеннай Акадэміі і быў у некалькіх палякаў, якіх раней сустракаў у Л-скаго. Усе гэта людзі, здаецца, добрыя...»². Сярод гэтых палякаў знаходзіўся і Сігізмунд Серакоўскі.

Блізкімі сябрамі С. Серакоўскага, як вядома, былі браты Віктар і Кастусь Каліноўскія, іншыя ўраджэнцы Беларусі, якія ўваходзілі ў склад Пецярбургскай рэвалюцыйнай арганізацыі. Ведаючы планы гэтых людзей, а магчыма, нават ведаючы асабіста Віктара і Кастуса Каліноўскіх, іх палітычную праграму, рускі рэвалюцыянер-дэмакрат быў перакананы, што ў барацьбе супраць самадзяржаўя беларусы здолеюць заявіць пра сябе на поўны голас. Гэта і знайшло адлюстраванне ў артыкуле, апублікаваным у «Современнике» у 1860 годзе.

У пачатку артыкула М. Дабралюбаў выказвае рашучую нязгоду з «агульнавядомай» тады рэакцыйнай характарыстыкай беларускага селяніна, быццам ён «загнаны канчаткова, так што нават пазбавіўся чалавечых здольнасцей». «Не ведаем, да якой меры ілжывае гэтае меркаванне, таму што не вывучалі спецыяльна беларускага краю; але паверыць яму, зразумела, не можам». Канчатковае рашэнне пытання, лічыць М. Дабралюбаў, належыць самому беларускаму народу, яго дэмакратычнай інтэлігенцыі: «Паглядзім, што яшчэ скажуць самі беларусы»³.

Адказу доўга чакаць не давалося. Высокі ідэйна-тэарэтычны ўзровень грамадскай думкі напярэдадні і ў час паўстання 1863 года ў Беларусі, які атрымаў найбольш поўнае выражэнне ў публіцыстыцы паслядоўніка рускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў К. Каліноўскага, а таксама магутныя рэвалюцыйныя выступленні народных мас 1863—1864 гадоў паказалі здольнасць беларускага народа да гістарычнай ініцыятывы і самадзейнасці, поўнасцю пацвердзілі правату прадбачанняў М. Дабралюбава.

Неабходна адзначыць, што ў тэксце артыкула, змешчанага ва ўсіх зборах твораў крытыка, чытач не знойдзе фразы «Паглядзім, што яшчэ скажуць самі беларусы». Яна перанесена ў заўвагі, змешчаныя ў канцы кнігі, а на яе месцы знаходзіцца наступны ўрывак: «Цэлы край вольны, так узятлі ды і забілі, — як бы не так! Гэта таксама, як італьянцаў забілі, расслабілі, пазбавілі любові да радзімы і да свабоды!.. Паглядзіце ж цяпер на іх... Ва ўсякім выпадку, пытанне аб характарыстыцы беларусаў павінна быць растлумачана працамі мясцовых пісьменнікаў»⁴.

Кім і калі ў артыкул быў уведзены дадатковы тэкст, а фраза («Паглядзім, што яшчэ скажуць самі беларусы») змешчана ў заўвагах? Гэтыя змены зроблены М. Чарнышэўскім, які рэдагаваў першы збор твораў М. Дабралюбава, выдадзены ў 1862 годзе.

Справа ў тым, што М. Чарнышэўскі друкаваў творы М. Дабралюбава не з тэкста «Современника», а з рукапісаў свайго саратніка ці з яго карэктур, якія значна скарачаліся цензурай. Дзякуючы ўплыву М. Чарнышэўскага на міністра асветы А. Галавіна, якому ў той час падначальвалася цензура, удалося ўзнавіць не толькі ўрывак з гэтага артыкула, але і з многіх іншых. Гэта тым больш каштоўна, што большасць рукапісаў М. Дабралюбава знайсці не ўдалося. Цяжэй адказаць на пытанне: чаму ў выданні 1862 года М. Чарнышэўскі палічыў патрэбным зняць фразу «Пагля-дзім, што яшчэ скажуць самі беларусы». Магчыма, гэта зроблена зыходзячы з канспіратыўных меркаванняў. Бо да пачатку паўстання 1863 года, таямніца падрыхтоўкі да якога была яму (як і М. Дабралюбаву) вядома, заставаліся лічаныя месяцы. І, відавочна, не трэба было прыцягваць увагу цензуры і ўлад да таго, што збіраліся сказаць, у саюзе з другімі на-родамі, беларусы. Так, у першым зборы твораў М. Дабралюбава была знята гэта фраза, а затым яна перайшла ў заўвагі. Усё гэта нельга забываць даследчыкам, якія, цытуючы шырока вядомае выказванне М. Дабралюбава, заўсёды спасылаюцца на зборы яго твораў, у якіх гэтай фразы няма.

У тым жа артыкуле М. Дабралюбаў вітае праект стварэння «Белорусского вестника», цёпла адзваецца пра яго будучага выдаўца. «Мы ўжо чулі, — пісаў М. Дабралюбаў, — што з будучага (1861 — В. Ш.) года мяркуюцца выданне «Белорусского вестника», рэдакцыю якога прымае на сябе нехта п. Акрэйц, чалавек, на стараннасць і высакародства кірунку якога можна спадзявацца»⁵.

Станіслаў Акрэйц (Арліцкі) (1836—1918), служачы Магілёўскай палаты дзяржаўнай маёмасці, уваходзіў у гурток прагрэсіўнай моладзі і марыў пра выданне ў Магілёве беларускага часопіса. Гэтая ідэя стала вядомай М. Дабралюбаву, і ён даручыў аднаму са сваіх знаёмых У. Дабравольскаму, які скончыў Акадэмію Генеральнага штаба і накіроўваўся праз Магілёў да месца службы ў Жытомір, сустрэцца з С. Акрэйцам. 20 студзеня 1860 года У. Дабравольскі пісаў М. Дабралюбаву: «Мілы Мікалай Аляксандравіч! Адразу па прыездзе ў Магілёў я ўзяўся адшукаць Акрэйца; гэты пан вельмі малады, гарачы рэдактар будучага часопіса... Наогул жа, ён будзе пісаць да Вас сам... Ён хоча ехаць і растлумачыць усё на словах...»⁶.

Хутка рэдакцыя «Современника» атрымала пісьмо, у якім С. Акрэйц выклаў праграму задуманага ім часопіса. План М. Дабралюбава спадабаўся. Відаць, ён меркаваў выкарыстаць новы часопіс для прапаганды перадавых ідэй. Аднак гэтым надзеям не суджана было ажыццявіцца. Па ўсёй верагоднасці, С. Акрэйц не змог атрымаць на выданне часопіса афіцыйнага дазволу.

Пра Беларусь М. Дабралюбаў упамінае таксама ў рэцэнзіі на трэці і чацвёрты выпускі «Народных русских сказок» А. Афанасьева. Крытык выступае супраць нейтральнай рэгістрацыі фалькларыстамі матэрыялу і заклікае паказваць адносіны да фальклору народных мас, яго сацыяльнае асэнсаванне: «Што з таго, што ў Навагрудскім павеце ходзіць казка пра Пакацігарошка, а ў Навагруджскім — пра сем Сімяонаў і г. д. Нам ніхто са збіральнікаў і запісвальнікаў народнага побыту не растлумачыў, у якіх адносінах знаходзіцца народ да тых казак і паданняў, што ён расказвае». З гэтай жа рэцэнзіі М. Дабралюбава мы даведваемся таксама і пра яго веданне асноўных асаблівасцей беларускага маўлення. «Захаваць у сваёй рэдакцыі беларускае д з в я к а н н е і ц в я к а н н е, — піша М. Дабралюбаў, — гэтага яшчэ недастаткова для таго, каб даць нам уяўленне аб тым, якое значэнне маюць казкі ў рускім народзе»⁷.

Магчыма, гэта было вынікам знаёмства М. Дабралюбава з ураджэнцам Беларусі П. М. Шпілеўскім (1823—1861), пісьменнікам і этнографам, ад якога рускі рэвалюцыянер-дэмакрат мог атрымаць нямала каштоўных звестак пра беларускую культуру⁸. П. Шпілеўскі, як вядома, у гады навучання М. Дабралюбава ў Галоўным педагогічным інстытуце ў Пецярбурзе служыў там інтэрнацкім наглядчыкам. Пра яго М. Дабралюбаў згадвае ў сваім студэнцкім пісьме да бацькоў 9 студзеня 1854 года: «Апрача таго, з'явіўся ў нас новы наглядчык інтэрнацкі, нехта п. Шпілеўскі. Ён... вучыўся ў тутэйшай Духовнай акадэміі, скончыў кандыдатам, быў недзе павятовым настаўнікам і цяпер выйшаў у свецкае званне і паступіў да нас. Ён крыху вядомы і ў літаратуры. Нямала яго артыкулаў можна знайсці ў «Современнике» і «Москвитянине» 1850—1853 гадоў»⁹.

Прагрэсіўныя сілы дарэвалюцыйнай Беларусі таксама выяўлялі сваю

любоў і павагу да рускага рэвалюцыянера-дэмакрата. У прыватнасці, гэта праявілася ў тым, што менавіта ў друкарні ўраджэнца Беларусі Іасафата Пятровіча Агрызкі (1826—1890) быў надрукаваны першы збор твораў М. Дабралюбава, які рыхтаваў да друку і рэдагаваў М. Чарнышэўскі. Ён выйшаў у свет у 1862 годзе ў чатырох тамах адразу ж пасля смерці М. Дабралюбава і без змен неаднойчы перавыдаваўся ў дарэвалюцыйнай Расіі. Сваёй вартасці гэта выданне не страціла да нашых дзён. Творы М. Дабралюбава, надрукаваныя ў друкарні І. Агрызкі, — бесмяротны помнік шчырай удзячнасці выдатнаму рэвалюцыянеру і мысліцелю, які ў сярэдзіне мінулага стагоддзя мужна ўзвысіў голас у абарону беларускага народа, выказаў веру ў яго творчыя сілы, у яго светлае будучае.

¹ Чернышевский Н. Г. Материалы для биографии Н. А. Добролюбова, собранные в 1861—1862 годах. М., 1890. Т. I. С. 495.

² Там жа. С. 507.

³ Бова Н. А. Черты для характеристики русского простонародья // Современник. 1860. № 9. С. 31.

⁴ Добролюбов Н. А. Собрание сочинений в девяти томах. М.; Л., 1963. Т. 6. С. 226.

⁵ Современник. 1860. № 9. С. 31.

⁶ Литературное наследство. М.; Л., 1951. Т. 3. С. 77.

⁷ Добролюбов Н. А. Полное собрание сочинений в шести томах / Под ред. П. И. Лебедева-Полянского. М., 1934. Т. I. С. 432—433.

⁸ Гл.: Маляўка М. А. М. А. Дабралюбаў і П. М. Шпілеўскі // Беларуская літаратура і літаратуразнаўства: Міжвузаўскі зборнік. Мінск, 1973. Вып. 1; Кісялёў Г. «...Я жыў з імі, рос сярод іх...» // Палымя. 1974. № 3.

⁹ Добролюбов Н. А. Собрание сочинений в девяти томах. Т. 9. С. 94—95.